

BEN-ANLATILARI:

TARİHSEL KAYNAK OLARAK İMKÂN LARI, SINIR LARI

EGO-DOCUMENTS:

POTENTIALS and LIMITATIONS as a SOURCE for HISTORICAL RESEARCH

Selim KARAHASANOĞLU

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,

E-posta: selim.karahasanoglu@medeniyet.edu.tr

orcid.org/0000-0002-6112-730X

Article Info

Article Type	Research and Theoretical
Received	10.11.2018
Accepted	15.12.2018
DOI	10.17497/tuhed.565122
Corresponding Author	Selim KARAHASANOĞLU
Cite	Karahasanoğlu, S. (2019). Ben-anlatıları: tarihsel kaynak olarak imkânları, sınırları. <i>Turkish History Education Journal</i> , 8 (1), s. 211-230. doi: 10.17497/tuhed.565122

Öz: Hollandalı tarihçi Jacques Presser, 1958’de bir yazıyla ilk kez “egodocument” kavramını dolaşıma sokmuştur. Kasıt, günlük, hatırat, otobiyografi türünden kişilerin bizzat kendi kalemlerinden çıkma ve kendilerine dair metinlerdir. Dünyanın bir kısmında kavram olduğu gibi kabullenilmiş, diğer bir kısmında aynı malzeme bütünü için temel olarak “self-narrative,” “selbstzeugnis” tabirleri yaygın kullanım sahası bulmuştur. Presser’in kavrama atfettiği anlam ve öngördüğü kapsam araştırmacılar tarafından muhtelif şekillerde tevarüs edilmiştir. Kimi tarihçiler, “egodocument”i çok geniş bir kapsama kavuşturma gayretine girmiştir. Günümüz dünyasındaki uluslararası (transnational) ve global tarihyazım gündeminde, Batı-dışı toplumların ben-anlatılarının nereye oturtulacağı da bir mesele olarak ele alınmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Jacob Burckhardt’ın bireyin ortaya çıkışı ve bunun anlamını yorumladığı günden bugüne otobiyografik metinlere bakış da değişmiştir. Bu makalenin amacı, Türkiye’de hem hâlihazırda bilinen, üzerine yayınlar gerçekleştirilmiş, hem de henüz yazma eser kütüphanelerinde keşfedilmeyi bekleyen malzemeye ben-anlatıları perspektifinden bir farkındalık geliştirmektir.

Anahtar Kelimeler: Ben-Anlatısı, Birinci Ağzdan Anlatılar, Günlük, Hatırat, Otobiyografi

Abstract: In 1958, Dutch historian Jacques Presser proposed a new term, “egodocument,” for materials such as diary, memoir and autobiography. Some research groups, especially in the Netherlands, have accepted the term and incorporated it in their books and articles. In other parts of the world, “self-narrative,” or “selbstzeugnis” has gained wider circulation even though some historians outside the Netherlands have adopted the term ego-document. After being initiated by Presser, the term took different paths in regard to meaning and content. Some historians interpreted the term very broadly. In today’s transnational and global historiographical agenda, there is a concern to include non-Western ego-documents. In other words, current historiographical pattern is far from seeing ego-documents as a tool of mere individualization, or as the rise of the individual, let alone using it to reflect modernity, secularism, western identity and the like. My aim in this article is to create an awareness of and provide an agenda for a study on ego-documents in our country where a visible body of related material has already been discovered, transcribed and published, but has not been properly connected with related world- literature.

Keywords: Ego-Document, Self-Narrative, First-Person Narrative, Diary, Memoir, Autobiography

Extended Summary

There is a rising interest in the study of ego-documents in today’s historiography. This article aims to give a glimpse of what is going on in the world and create an awareness of this field in Turkey. In fact, some materials that fit perfectly within the category of ego-documents have already been published in Turkey. Nevertheless, since these have not been contextualized properly or connected with the debates that are current in global historiography, they have not been discussed in academic circles to the extent that they

deserve. That is to say, the opportunity for European researchers to profit from non-Western material that has already been discovered has been lost. This article claims that the Ottoman manuscript collections in Turkey and abroad have plenty of material that can fit within the category of ego-documents, and this source material has the potential to bring a human factor to our narrative, a dimension that is sorely needed in Ottoman historical scholarship.

Jacques Presser proposed the term “egodocument” for the first time in 1958. He used this term to describe material such as diaries, memoirs, autobiographies, and letters, that is, sources in which the author talks about himself/herself. There has been some criticism of the term but there is no consensus of opinion on its use. Some historians, for example, Kaspar von Greyerz, find the term problematic since it includes “ego,” a loaded term, and others, for example, Susan Karant-Nunn on the material left by Martin Luther, think that no other phrase but ego-document can describe the material in question.

Pioneering study in Ottoman studies was done by Cemal Kafadar of Harvard University, a cultural historian well-known for his work on the early Ottoman state. His article, “Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature,” published in *Studia Islamica* in 1989, not only contextualized the diary (*Sohbetname*) of a seventeenth century dervish, Seyyid Hasan, but also tried to analyze the kind of material that can be perceived as an ego-document discovered up until the end of 1980s. A careful reading of his footnotes shows that he discovered and introduced some unknown material. As for the term ego-document, Kafadar is not sympathetic to the use of this, having concerns similar to those of Greyerz. He is not comfortable also with the scope of this term. An attempt to force the limits of the term was made by Winfried Schulze who used the term very broadly to include even court cases. Schulze suggested using the term “egodokument” in German scholarly research but could attract no followers. Instead, German specialists prefer the term “selbszeugnis.” Schulze’s broad description of ego-document did not attract German-speaking scholars as can clearly be seen from some critical essays.

On the way to creating an Ottoman inventory of ego-documents, I am myself inclined to include only the material that can be defined directly as an ego-document in the sense that the motivation of the author is clearly to describe himself/herself. For instance, I do not think it is necessary or meaningful to include travelers’ accounts. A close reading of any source can

provide us with clues about its author. This is true even for chroniclers' accounts. If we define the term too broadly then the term ego-documents loses its precision.

At present, the material can best be referred to in Turkish as *ben-anlatısı* (pl. *ben-anlatıları*). A detailed discussion of the term for the Ottoman case is rather a fantasy at this stage. Further discoveries, and, hopefully, the production of an inventory, will help a lot. As for the scope of the term, I can easily say that there is confusion in the literature. For instance, I can state that clearly court diaries (*ruzname*) are not the same as diaries. We come across publications that refer to some diaries as memoirs. This may stem from the fact that Ottoman historians rarely think deeply about the nature of the source.

As for the state of ego-document research in the world, the pioneering role of the group under the leadership of Rudolf Dekker in the Netherlands should be emphasized. The work done by the Center for the Study of Egodocuments and History in Amsterdam and the Brill series called Egodocuments and History are two major initiatives that deserve to be mentioned. The research group under the leadership of Claudia Ulbrich, financed by DFG, German Research Foundation, has given a transnational perspective to the topic. Their research project entitled Self-Narratives in Transcultural Perspective (*Selbstzeugnisse in transkultureller Perspektive*) resulted in some fruitful publications and had an Asian perspective, i.e. included Ottoman/Turkish and Japanese specialists. There is ongoing project, Istanbul Memories, based in the Orient-Institut Istanbul, that aims to include material from Byzantine times to the modern era, a long period of time. A Routledge series, Life Narratives of the Ottoman Realm: Individual and Empire in the Near East, is devoted to the upcoming results of this project. Of course, an older series, *Selbstzeugnisse der Neuzeit* by Böhlau, devoted to the publication of ego-documents should be mentioned. Some countries have put their ego-documents inventories on the internet (the Netherlands, Switzerland, France and Austria) and some have printed catalogues (United States of America, United Kingdom, Germany, Russia, and Austria). We may hope for a catalogue of Ottoman ego-documents in miscellaneous collections in Turkey and abroad in the near future.

Giriş¹

Tarihsel çalışmalar, şüphesiz yaşadığımız gündən bağımsız değildir. Her bir alanın yükselişi ve düşüşü güncel bazı gelişmelerle izah edilebilir. Ben-anlatılarına yönelik çalışmaların yükselişi de, günümüzde insanın bedenine verdiği önem, kişinin fiziksel sağlığı hususundaki takıntılı hali, AIDS benzeri mühim bulaşıcı hastalıkların tetiklediği korku, çağımızdaki dünyevi ve hedonistik düzen ve bunun gibi hususlarla açıklanabilir. En azından İngiliz tarihçi Keith Thomas, tarihçilikte yıllara sari eğilimlere değindiği yazısında bu tür bağlantıları kurma eğilimindedir (Thomas, 2006: 4).²

Dünyada bir süredir kişilerin kendi kaleminden çıkma metinler konusunda bir ilgi söz konusudur. Bu yazının amacı, dünyadaki duruma dair bazı tespitler gerçekleştirmek ve Türkiye’de alana dair farkındalık yaratmaktır. Esasen ülkemizde ve Türkçede doğrudan ben-anlatıları kapsamında değerlendirilebilecek bir kısım malzemenin neşri gerçekleşmiştir; ancak dünyadaki söz konusu literatüre eklenmediklerinden süregiden tartışmanın³ bir parçası haline gelmemiş, Doğu’da ve Batı’da ben-anlatıları tartışmalarına dâhil olamamışlardır. Aşağıda, kavramı tanımladıktan ve kapsama dair çekincelere yer verdikten sonra dünyadaki temel araştırma merkezlerine, yayın serilerine ve yer yer temel kişilere temas edeceğim.

¹ Bu yazıdaki kanaatlerim, büyük ölçüde, önce *Kadı ve Günlüğü*’nü (Karahasanoğlu, 2013) kaleme alırken, ardından Halle (“Ottoman Ego-Documents: the State of the Art,” Martin Luther Üniversitesi, 26 Ocak 2017), Berlin (“Doğu’da Birey Var mıdır? Osmanlı Literatüründe Birinci Ağızdan Anlatılar,” Yunus Emre Türk Kültür Merkezi, 10 Mart 2017) ve Bonn’daki (“Ottoman Ego-Documents: A Genre?,” Bonn Üniversitesi, 12 Mayıs 2017) konferans metinlerimi kurgularken ve 2014’ten beri okutmakta olduğum “Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları” ve “Ottoman Ego-Documents” isimli lisansüstü derslerimde oluştu. Konferanslarım akabinde soru ve yorumlarıyla fikirlerimin netleşmesini sağlayan katılımcılar ile aynı minvalde katkıları için derslerimi alan öğrencilerime, özellikle de çeşitli defalar birincil ve ikincil malzeme sağlayan Okan Büyüktapu’ya, teşekkür ederim. Makalenin son okuması için ise Cihan O. Karahasanoğlu’na teşekkürlerimle.

2016-2017 eğitim öğretim yılında, Berlin Freie Üniversitesi bünyesindeki araştırmam, TÜBİTAK – 2219 Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı 2015/1 (Başvuru No: 1059B191500193) kapsamında desteklenmiştir. Söz konusu destek için, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu’na teşekkür ederim.

² “Ben-anlatıları ile ilgili çalışmaların 1980’lerden sonra yükselmesi, aşağıdan tarih, mikro tarih ve daha genel olarak yeni kültürel tarih yaklaşımlarının keşfi ile yakından bağlantılıdır.” (Ulbrich, Greyerz ve Heiligensetzer, 2015: 1).

³ Tartışma, esasen Jacob Burckhardt’ın bireyin ortaya çıkışı, birey bilinci üzerine söyledikleriyle ilintilidir (Burckhardt, [t.y.], 1944, 1974).

Yazının temel iddiası, ülkemizin yazma eser kütüphanelerinde ben-anlatıları sahasında bol malzeme bulunduğu, Osmanlı-Türk birikimini, ister “ego-document” ister “self-narrative” başlığı altında ele alalım, ben-anlatıları kapsamına dâhil etmenin pek mümkün olduğudur. Osmanlı-Türk malzemesinin dünya ben-anlatıları gündemine dâhil olabilmesi için kavramın daha geniş tanımlanması ihtiyacı bulunmamaktadır. Kavram, en dar anlamıyla tanımlansa dahi, Türkiye’de ve dünyadaki⁴ Osmanlı yazma eserleri koleksiyonları, doyurucu bir seçki sunma potansiyeline sahiptir. Eklemek gerekir ki, bu eserler Osmanlı tarihinin insanlı yazımına⁵ mühim katkı verecektir.

Kavram-Kapsam

Hollandalı tarihçi Jacques Presser, 1958’de yazdığı bir yazıda (Presser, 1958, akt. Dekker 2002b: 17),⁶ ilk defa “egodocument” tabirini kullanmıştır.⁷ Bununla kastı, günlük, hatırat, otobiyografi, özel mektup türünden, kişilerin bizzat kendi kalemlerinden çıkma ve kendilerini anlattıkları metinlerdir. Bir kaynak bütünü tanımlamaya yarayan bu kavrama yönelik, bugün eleştiriler yok değildir. Bunların en şiddetlilerinden birisi, bu kavramı talihsiz bir adlandırma olarak gören Kaspar von Greyerz’den gelmiştir (Greyerz, 2010). Ona göre adlandırmanın talihsizliği şuradadır: Anlamdırmadaki “ego,” kaçınılmaz olarak Freud’un tanımlamasını çağırır ve tabiatıyla sanki ilgilendiğimiz metinlerden, id ile superego arasında bir yerlerde, ego’yu yakalayacağımıza dair bir beklenti oluşturur; oysa 20. yüzyıl öncesi döneme ait otobiyografik metinlerin kahir ekseriyeti bize bu türlü bir “ego”yu vermezler. Greyerz, sahanın mühim isimlerinden olup İsviçre’de ben-anlatıları ile ilgilenen ekibin başını

⁴ Türkiye dışındaki en zengin Osmanlıca yazma eser koleksiyonuna sahip kütüphanelerden biri Berlin Staatsbibliothek’te bulunan Girit kadısı Hafız Nuri’nin *Divan*’ında 32 varaklık bir kısmı teşkil eden bölüm, kadı efendinin özel yaşamını deşifre etmesi yönüyle fevkalade ilginçtir. Bkz. (Kellner-Heinkele, 2001, özellikle bkz. s. 203). Orijinal makale için bkz. (Kellner-Heinkele, 1999). Bahse konu kısmın transkripsiyon ve tıpkıbasımı için bkz. (Kellner-Heinkele ve Kayı, 1999).

Türkiye’deki yazma eser kütüphanelerinin kataloglanma zaafı dolayısıyla içeriğini iyi bilmediğimiz gibi dışarıdaki kütüphanelerin içeriğini de iyi bilmiyoruz. Berlin’deki Osmanlı yazmalarının bir kısmı henüz tasnif edilmeyi beklemektedir.

⁵ Osmanlı tarihyazımının insan unsurundan yoksun halinin bir eleştirisi için bkz. (Terzioğlu, 2001).

⁶ Kavramın ortaya çıkışı ve başka dillerde tevarüs edilişi hakkında ayrıca bkz. (Dekker, 2002a). Ayrıca bkz. (Baggerman ve Dekker, 2018).

⁷ İngilizcede kavramı ilk defa kullanan, 1996’da Peter Burke olmuştur: (Burke, 1997, 21). Bkz. (Dekker, 2002a, 14).

çekmiştir.⁸ Aşağıda faaliyetlerine temas edeceğim Berlin grubunun⁹ uzun yıllar devam eden önemli çalışmalarının ortaklarından; tıpkı Berlin grubu gibi, *selbstzeugnis*¹⁰ (*self-narrative*) tabirini kullanma eğilimindedir. Tüm araştırmacılar, Greyerz gibi kavrama tepkili değildir. Örneğin, Martin Luther'in evrakı üzerinde çalışan Susan C. Karant-Nunn, bu malzemeyi karşılayabilecek en iyi kavramın "ego-document" olduğu kanaatindedir. Zira Luther'den kalanlar, kavramı dolu dolu karşılayacak zenginlikte/niteliktedir. Karant-Nunn, Greyerz'in "ego"ya yüklenmesini, kavramın Freud'un psikoseksüel tanımlamasına sıkıştırılamayacak olması yönüyle de abartılı bulur (Karant-Nunn, 2018: 1).

Osmanlı literatüründe ben-anlatıları hususunda öncülük eden Cemal Kafadar olmuştur. 1989'da, 17. yüzyıldan günümüze ulaşan derviş Seyyid Hasan'ın *Sohbetname*'si üzerine yazdığı "Self and Others" [Ben ve Başkaları] başlıklı makale (Kafadar, 1989, 2010b), alanımızın en çok atıf alan çalışmalarındandır. Bu günlüğü, Kafadar'dan önce Orhan Şaik Gökyay tanıtmış (Gökyay, 1985); lakin günlüğü dünya tarihsel bağlamına oturtmaksızın salt kısıtlı bir içerik dökümü ile yetinmiştir. Kafadar, bu metni dünyadaki ben-anlatıları kapsamında bir çerçeveye oturtmuştur.¹¹ Onun bu makaledeki katkısı, *Sohbetname*'yi tarihsel bağlamına oturtmak ve

⁸ Önemli bir derlemesi için bkz. (Greyerz, 2007). Derlemeye, *Sohbetname* sahibi Seyyid Hasan'ın aile bağları ve sohbet halkası/sosyal bağları bağlamında bir değerlendirme ile katılan tek Osmanlı makalesinin sahibi Suraiya Faroqi'dir: (Faroqi, 2007).

⁹ Berlin grubunun temel meselesi, ben-anlatılarının, oryantalist-modernleşmeci şablonun dışında bir başka okuma biçiminin olabileceğini göstermek olmuştur. Kuramsal ilhamlarını Fransız sosyolog Marcel Mauss'dan aldıklarını ifade etmektedirler. Onlara göre, "erkek, şehirli, Hıristiyan, beyaz ve Avrupalı" olmayanın kaleminden çıkma ben-anlatıları ihmal edilmiştir. Grubun öne çıkan isimlerinden Gabriele Jancke, ben-anlatısını "sosyal bir eylem" olarak görme eğiliminde olmuştur. Bkz. (Ulbrich, Greyerz ve Heiligensetzer, 2015: 3, 7, 8). Jancke'nin bu husustaki temel eseri için bkz. (Jancke, 2002).

¹⁰ Almanca konuşulan ülkelerde "Egodokument" yerine "Selbstzeugnis" in yaygın kullanım sahası bulmasına ilişkin bkz. (Ulbrich, Greyerz, Heiligensetzer, 2015: 2).

¹¹ Türkiye'de ben-anlatıları kategorisine yerleştirilebilecek malzemeler sıradışı değildi. Yukarıda değindiğimiz Orhan Şaik Gökyay'ın *Sohbetname* keşfine ilaveten bazı başka mühim keşifler de zaman zaman gerçekleşiyordu ancak bunlar dünyada ilgili literatür çerçevesine oturtulmadığından yahut salt metnin neşri ile sınırlı kalındığından literatürde layık oldukları yeri bulamamışlardı. Örneğin bkz. (Parmaksızoğlu, 1953; Çeçen, 1992; Sarıcaoğlu, 2002). (Çeçen, 1992), aynı adla kitap olarak basılmıştır: (Çeçen, 2006). Ayrıca bkz. (Beydilli, 2001). Beydilli'nin çalışmasının yeni baskısı 2018'de Pınar Yayınları (İstanbul) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bundan başka, bkz. (Filan, 1999). Tez daha sonra basılmıştır: (Filan, 2011). Filan'ın kitabına dikkatimi çeken İlker Külbilge'ye teşekkür ederim.

Berber Bediri (İbn Budayr) günlüğü üzerine, Dana Sajdi İngilizcede çalışmalarını gerçekleştirmesinden yıllar önce günlük Arapçadan Türkçeye Hasan Yüksel tarafından tercüme edilmişti: (Yüksel, 1995). Metni, türü bakımından geniş bir sorgulamaya tabi tutan ise Sajdi olmuştur: (Sajdi, 2003). (Sajdi, 2003)'ün genişletilmiş versiyonu için bkz. (Sajdi, 2017: 169-199).

dünya literatüründeki yerini tespit etmenin ötesine geçer ve Osmanlı literatüründe 1980'lerin sonu itibarıyla bilinen hemen tüm ben-anlatısı nevinden malzemeyi tartışır.¹² “Ben ve Başkaları” makalesi, bu bakımdan fevkalade önemliydi. Kafadar da “ego-document” adlandırmasını makul bulmayanlardandır:

Ego-documents diye yeni bir laf çıktı; onu da sevmiyorum, her şeye çare gibi kullanılan bir teknik terim. Ötekilerin hiçbiri tatmin edici değil, ego-document diyelim denilse de, bir kere zarif bir terim değil. Ayrıca ego kelimesinin çağrıştırdıkları düşünülürse, o başlığa yakıştırılan her metnin o tür çağrışımlarla birlikte ele alınmak isteneceğinden emin değilim. Bütün o birinci şahıs anlatılarını ego-documents altına indirgemek çok aceleci geliyor bana. (Kırmızı, Uğur, Ceylan, Börekçi, Şakul, 2010: 393).

Terim “her şey çare gibi” kullanılırsa şüphesiz işlevselliğini kaybeder. Winfried Schulze (1996, akt. Greyerz, 2010: 279), mahkeme kayıtlarını dahi ben-anlatısı kapsamına girecek bir malzeme olarak sunarken kavramı anlamsızlaştıracak düzeyde kapsamı genişletmişti.¹³ Ben, müstakil olarak kişinin kendisinden bahsetmek üzere, sadece ve yalnız bu motivasyonla kaleme aldığı metinlerin ben-anlatısı olarak tasnif edilmesi eğilimindeyim. Sözelimi, bir seyahatnamenin ben-anlatısı olarak tavsifi gibi zorlama çabaların anlamlı ve gerekli olmadığına inanıyorum. Zira, her bir metin biraz deşildiğinde yazarın ben'ine ait unsurlar taşıyacaktır. Standart Osmanlı vekayinamelerinde dahi, yazarlarının biyografilerini inşa edebilecek çapta

Osmanlı tarihinin maktul şeyhülislamlarından Feyzullah Efendi'nin kendi kaleminden terceme-i hali, Ahmet Türek ve Fahri Çetin Derin tarafından yıllar önce bilim âlemine tanıtılmış ve tam metin transkripsiyonu paylaşılmıştır (Türek ve Derin, 1969, 1970). Yine bizzat Feyzullah Efendi tarafından kaleme alınan ve ceddinden/akrabalarından bahsettiği diğer eseri de yayımlanmıştır (Derin, 1959). Her iki yayın da yankı uyandırmamıştır. Feyzullah Efendi'nin bıraktığı bu malzemeyi ben-anlatıları kapsamında bir değerlendirme denemesi için bkz.: (Samuk, 2006).

Kadı Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi'nin günlüğü örneğinde de, tıpkı Orhan Şaik'in *Sohbetname* için yaptığı gibi, kimi girdilerin transkripsiyonu yoluyla basit bir içeriğin kısıtlı deşifresi ile yetinilmişti: (Işıközlü, 1973).

Hülasa, yeni bir eser keşfine ihtiyaç duyulmaksızın, sadece bilinen metinlerin bile, ben-anlatıları literatürü içerisinde bir değerlendirmesi, Osmanlı örneğinde ben-anlatılarının doğası ve bu malzemenin dünya literatürüne sunabileceği katkı hususunda önemli kapılar açmaya yetebilir.

¹² Aynı metot, öğrencisi Derin Terzioğlu tarafından aynı dergide 2002 yılında denenmiştir: (Terzioğlu, 2002). Terzioğlu'nun katkısı da makalenin temelini teşkil eden Mısri günlüğünü çok aşar. Mısri'nin günlüğünü anlamak/anlamlandırmak için bilinen diğer benzer hemen her metni görür, okur, değerlendirir, yeni keşifler yapar. Makalenin dipnotlarının her biri, alanın öğrencilerine çalışma konuları/metinleri sunacak kadar zengindir-tıpkı Kafadar'ın makalesinin olduğu gibi.

Kafadar'ın bir başka öğrencisi, Aslı Niyazioğlu, özellikle rüya anlatıları bağlamında uzun süredir mühim makaleler yayımlamaktadır; aynı konuda yeni tarihli bir kitabı için ise bkz. (Niyazioğlu, 2017).

¹³ Kavramın alanını çok genişletmenin sakıncalarına ilişkin bkz. (Dekker, 2002a: 15).

otobiyografik unsur yok değildir.¹⁴ Kapsamı bu denli genişletmek, anlamlı neticeler vermeyecektir. Sözelimi, Evliya Çelebi seyahatnamesi, şüphesiz yazarın kendine ait pek çok unsur barındırabilir ancak bir ben-anlatısı değildir.

Kavram üzerine düşünmek önemlidir. Osmanlı uleması-aydını-entelektüeli-yazar çizer çevreleri, kendilerinden bahsetme eylemine alışık, böyle bir türle tanışık mıydılar? Şayet tanışık değildiyse, 1710'larda kaleme aldığı metne "ceride" diyen Kadı Sadreddinzade Telhisi Mustafa Efendi bu kelimedden ne anlıyordu? Sadreddinzade'nin metnini yüz yıl sonra ele geçiren ve girdiler üzerine yorumlar yapan, bununla da kalmayıp defterin devamına kendi günlüğünü tutan zat (Sadık), Sadreddinzade'nin metnini "ceride" olarak tarif ederken neyi kastediordu? (Karahasanoğlu, 2013: 34) Kısmen 18. yüzyıl sonları, yoğunlukla ise 19. yüzyıl başlarına ait bir günlük bırakan Soğanağa Mahallesi Camii imamı Hafız Mehmed Efendi, yazdığı metni "ceride" olarak adlandıran¹⁵ bir başka Osmanlı kişisi olarak, aşağı yukarı selefleriyle bu kelimedden aynı şeyi anlıyor olmalıydı ki, içerik büyük oranda benzeşiyordu. Ya Niyazi-i Mısri, günlüğünü "tarih"¹⁶ olarak tarif ederken zihninde ne vardı? Şamlı berber Bediri (İbn Budayr) ile "tarih"ten¹⁷ aynı şeyi mi anlıyorlardı? 1749-1756 yılları arasını kapsayan müderris Sıdkı Mustafa'nın günlüğünü (Zilfi, 2002; Zilfi, 1977), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nin kataloğuna "yevmiye" ismiyle kaydeden ve kendisi de bir Osmanlı aydını olan İbnülemin Mahmud Kemal İnal, neden bu ismi tercih etmişti? İbnülemin, Sıdkı Mustafa'nın metnini okumuş da ona marjinal bir metin gibi mi gelmişti yoksa onun için alışıldık bir metin miydi? Ya da bizzat kendisi bunca yıl bir yerlerde duran ancak 2018'e gelince bir araştırmacının (Öztürkçü, 2018) dikkatini çekerek okuma zevkimize sunulan rüya-günlüğünü kaleme alırken Osmanlı literatüründeki benzer rüya-günlüklerinden beslenmiyor muydu?

Türkçede en doğru kavram hangisidir? Ben-anlatıları, birinci ağızdan anlatılar, birinci tekil şahıs anlatımı, kendi kendine anlatım, özyaşamöyküleri... Bu satırların yazarına en makul

¹⁴ *Târih-i Selânikî, Tevkii Abdurrahman Paşa Vekayinamesi* ve özellikle de *Târih-i Peçevî*'nin barındırdığı otobiyografik unsurlar için bkz. (İpşirli, 2018).

¹⁵ Hafız Mehmed Efendi'nin metninde girdilerin sonlarında standart olarak, "işbu cerideye kaydolundu" ve "işbu cerideye kayd şüd" ifadeleri sayısız kere geçmektedir. Dört yerde ise, "bu/işbu mecmû'aya kayd şüd" diyerek metnini "mecmua" olarak da anmıştır. Bkz. (Beydilli, 2001: 115, 146, 148, 198).

¹⁶ Mısri, metnini "tarih" ve "mecmua" olarak adlandırıyor. Bkz. (Terzioğlu, 2002: 150).

¹⁷ Berber Bediri'nin kendi metnini, üç yerde, "tarih" olarak adlandırmasına/zikretmesine ilişkin bkz. (Sajdi, 2003: 24).

gelen “ben-anlatıları” olduğundan *Kadı ve Günlüğü*’nde de kullandığım tabir bu olmuştur.¹⁸ Osmanlı’dan günümüze ulaşan otobiyografik malzeme, “ben”i verme noktasında ne kadar cömerttir? Zannediyorum bu soruya cevap vermemiz için, evvela bir “Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları” envanterine ihtiyacımız vardır. Eldeki malzemedен konuşursak, bazı metinlerimizin “ben”i verme hususunda fevkalale cömert olduğunu iddia edebiliriz. Bir örnek: Onyedinci yüzyıldan kalma Niyazi-i Mısri günlüğü,¹⁹ bu meşhur sufinin ruhsal çalkalanmalarını bize öğretme konusunda nefis malzeme sunar. Acaba gerçek bir envanter yapabilesek, bu kadar çarpıcı başka metin çıkar mı? Şu ana kadar bulunan Osmanlı ben-anlatıları ve her gün keşfedilmeye devam edilen yenileri olumlu işaretler taşıyor. Metinler, “ego”yu verme konusunda Greyerz’i tatmin edecek boyutta olabilir. Geçtiğimiz yüzyılın başında Freud’u heyecanlandıran genç kızın günlüğü türünden metinler dahi bir yerlerde mevcut olabilir.²⁰

Osmanlı çalışmaları için ben-anlatıları hususunda kavramsal bir tartışma şu aşamada lüks kaçıyor. Öncelikle, daha fazla malzemeye ulaşmak gerekiyor.²¹ Ancak kapsam konusunda bir kaydı rahatlıkla düşebiliriz. Literatürde bazı türlerin birbirine karıştırıldığını izleyebiliyoruz. Mesela, sır katipleri tarafından tutulan padişahların gündelik edimlerinden bahseden ruznamelerle günlüklerin aynı potada değerlendirilmesinin doğru olmadığı ifade edilmelidir. Osmanlı tarihyazımında en az meşgul olunan hususlardan birisi de çalışılan kaynakların doğası üzerinde düşünmektedir. Hakikaten de bu hususta ne kadar büyük karmaşaya sebebiyet verilmektedir. Ben-anlatısı kapsamında değerlendirilemeyecek malzeme, ben-anlatılarıyla karıştırıldığı gibi (ruznameye günlük denmesi gibi) ben-anlatıları kendi içinde de karıştırılmıştır (günlüklere hatırat denmesi gibi).

¹⁸ Ben-anlatıları tabiri Türkçede daha evvel çeşitli yayınlarda kullanıldı. Örneğin bkz. (Aytaç, 1985: 43, 1990: 127, 1995: 124; Özyer, 1994: 159; Lelesiz, 1999: 535; Neumann, 2006: 274; Esen ve Köroğlu, 2006: 247; Turan, 2009: 124; Koçyiğit, 2016: 5; Fındıklı, 2017: 440, 447; Fazlıoğlu, 2018: 104).

¹⁹ Günlüğün kapsamlı bir değerlendirmesi Derin Terzioğlu tarafından gerçekleştirilmiştir: (Terzioğlu, 2002, 1999). Günlüğe ilişkin erken tarihli bir temas için bkz. (Gölpınarlı, 1972).

²⁰ Freud’un genç bir kızın günlüğünün içeriğinden duyduğu heyecanı anlattığı 1915 tarihli mektubu için bkz. (Paul, 1921: 7).

²¹ Osmanlı tarihçiliğinde, ben-anlatıları, umumiyetle ihtiyatla yaklaşılması gereken kaynaklar kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu hususta bir tartışma için bkz. (Karahasanoğlu, 2019: 282-284).

Sahada Dünyada Neler Yapılıyor? Merkezler, Yayın Serileri, Araştırma Grupları

Hollanda’da ben-anlatıları üzerine uzmanlaşmış ekip (liderliğini Rudolf Dekker yapıyor), Presser’in mirasını yaşatmakta ve “ego-document” tabirini kullanmaktadırlar. Kuruculuğunu ve direktörlüğünü Dekker’in yaptığı Amsterdam’daki merkez, *Center for the Study of Egodocuments and History* [Ben-Anlatıları ve Tarih Araştırmaları Merkezi] adını taşımaktadır. Leiden merkezli, Brill yayınevi de münhasıran ben-anlatıları sahasında yayın yapmak üzere, *Egodocuments and History* [Ben-anlatıları ve Tarih] başlıklı bir seri oluşturmuştur. Merkez, hâlihazırda Avrupa tarihinde (özellikle Hollanda tarihinde) ben-anlatıları kapsamına girebilecek malzemenin envanterini hazırlamış ve bu malzeme üzerinde analitik çalışmalar gerçekleştirmektedir. Avrupa ölçeğinde²² ve özel olarak da Berlin Freie, Basel ve Edinburgh üniversiteleri ile uluslararası ortaklıkların da parçasıdır.²³

Berlin Freie Üniversitesi [Freie Universität Berlin] bünyesinde, Alman Araştırma Cemiyeti [Deutsche Forschungsgemeinschaft-DFG] desteğiyle, Tarih ve Kültür Bilimleri Fakültesi çatısı altında, 2004-2012 yılları arasında, *Selbstzeugnisse in transkultureller Perspektive* [Transkültürel Perspektifle Ben-Anlatıları] başlıklı bir proje yürütülmüştür. Projenin şefi Claudia Ulbrich olup, türkoloji Barbara Kellner-Heinkele başkanlığında temsil edilmiştir.²⁴ İstanbul’daki Alman Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü de (Orient-Institut İstanbul) bu alana el atmış; Berlin’deki araştırmaların izdüşümü İstanbul’da da görülmeye başlanmıştır. Enstitünün başkan yardımcısı Richard Wittmann’ın (vaktiyle bahse konu DFG projesinde de görev almıştır) yönetiminde gerçekleştirilen *Istanbul Memories* [İstanbul Hatıraları] başlıklı proje kapsamında, Türkiye’de de ben-anlatılarına yönelik organize bir çalışma, başlatılmış bulunuyor. Burada merkeze İstanbul’u alarak, Osmanlı öncesini de kuşatır biçimde, geniş bir dönemin kapsanması hedefleniyor.²⁵ Söz konusu araştırma projesinin ürünleri için ise

²² Bilgi için bkz. <http://firstpersonwritings.huma-num.fr>

²³ 2015’te kurulan Avrupa Ben-Anlatıları Arşivleri ve Koleksiyonları Ağı için bkz. *European Ego-Documents Archives and Collections Network – EDAC* (<http://www.edac-eu.eu/?p=346>). Topluluk, şimdiden, 2017 (Emmendingen) ve 2018’de (Viyana) iki toplantı düzenlemiştir.

²⁴ Projenin önemli çıktılarından biri için bkz. (Ulbrich, Medick, Schaser, 2012). Ulbrich, kitabın girişinde, projenin detaylarını paylaşır: “Die DFG-Forschergruppe 530 ‘Selbstzeugnisse in transkultureller Perspektive: Ein Projektbericht’,” s. 21-26. Barbara Kellner-Heinkele, Richard Wittmann, Abdullah Güllüoğlu gibi Osmanlı tarihçileri de bu kitaba katkı vermişlerdir. Projenin bir diğer çıktısı için bkz. (Ulbrich ve Wittmann, 2015).

²⁵ Bu proje kapsamında, ilk akademik faaliyet olarak Ekim 2010’da İstanbul’da “*Istanbul*” – “*Kushta*” – “*Constantinople*”: *Diversity of Identities and Personal Narratives in the Ottoman Capital (1830-1900)* isimli bir

Routledge yayınevi, bir özel seri başlatmış bulunuyor: *Life Narratives of the Ottoman Realm: Individual and Empire in the Near East* [Osmanlı Dünyasında Yaşam Anlatıları: Yakın Doğu'da Birey ve İmparatorluk]. Bamberg Üniversitesi'nden Osmanlı tarihçisi Christoph Herzog ile Wittmann'ın birlikte editörlüğünü gerçekleştirdikleri bu seri, ilk ürünlerini vermeye başlamıştır.²⁶ Yukarıda temas edildiği üzere, Almanca literatürde yayınlar, umumiyetle "selbstzeugnisse" başlığı altında gerçekleştirilmektedir.²⁷ Köklü Böhlau yayınevinin, *Selbstzeugnisse der Neuzeit* başlıklı serisi zikre değerdir.²⁸

Dünya ülkeleri kendi tarihleri boyunca ürettikleri özel olarak günlüklerin, genel olarak ben-anlatılarının, dolayısıyla ülkelerinin aydınları ve sıradan insanları tarafından arda kalmış otobiyografik malzemenin envanterini çıkarmışlardır. Hollanda,²⁹ İsviçre,³⁰ Fransa³¹ ve kadınlar özelinde Avusturya³² ben-anlatıları envanterlerini internet yoluyla dünya kamuoyuyla paylaşmaktadırlar.³³ Amerika (Matthews, 1945), İngiltere (Matthews, 1950), Almanya (Krusenstjern, 1997),³⁴ Rus (Tartakovskii, 1991, akt. Paperno, 2004: 565),³⁵ Avusturya (Tersch, 1998) için kimi hususi olarak günlükler kimi ise genel olarak ben-anlatıları olmak üzere basılı

toplantı gerçekleştirmiştir. *The Politics of Memoirs: Turkish and Ottoman* başlıklı ikinci bir uluslararası toplantı ise Aralık 2014'te Almanya'nın Bamberg kentinde düzenlenmiştir.

²⁶ İlk yayın (2017), Philipp Wirtz'e ait olup *Depicting the Late Ottoman Empire in Turkish Autobiographies: Images of a Past World* adını taşımaktadır. Yukarıda 2010'da gerçekleştirildiğini ifade ettiğimiz toplantının tebliğlerinden oluşan "Istanbul" – "Kushta" – "Constantinople": *Narratives of Identity in the Ottoman Capital, 1830-1930* isimli eser ise geçtiğimiz aylarda basılmıştır (2018).

²⁷ İngilizce basılmışsa da Almanya'da hazırlanan (Elger ve Köse, 2010), istisnai olarak, "self-narrative/selbstzeugnis" değil "ego-document" ifadesini kullanmayı yeğlemiştir.

²⁸ Böhlau devralmadan önce, aynı adla, bu seriyi Berlin'de Akademie Verlag çıkarıyordu ve bu kapsamda mühim eserler basılmıştı.

²⁹ Bilgi için bkz. <http://www.egodocument.net/egodocument/index.html>

³⁰ Bilgi için bkz. <https://wp.unil.ch/egodocuments>

³¹ Bilgi için bkz. <http://ecritsduforprive.huma-num.fr>

³² Bilgi için bkz. <http://www.univie.ac.at/Geschichte/sfn>

³³ Tüm bunlar dışında, Litvanya için ben-anlatılarını da kapsar biçimde yazma eser veritabanları oluşturulmuştur: www.epaveldas.lt, www.aruodai.lt.

³⁴ Ayrıca bkz. *Selbstzeugnisse im deutschsprachigen Raum Autobiographien, Tagebücher und andere autobiographische Schriften 1400-1620: Eine Quellenkunde von Gabriele Jancke unter Mitarbeit von Marc Jarzebowski, Klaus Krönert und Yvonne Aßmann* <https://www.geschkult.fu-berlin.de/e/jancke-quellenkunde/>.

³⁵ (Paperno, 2004: 565), dipnot 28'de, dünyadaki ben-anlatıları envanterleri ile ilgili faydalı referanslar vardır. Almanca konuşulan dünyada ben-anlatılarının envanterinin çıkarılması hususundaki vaziyete dair ayrıca bkz. (Ulbrich, Greyerz, Heiligensetzer, 2015: 2-4).

bibliyografyaları da yayımlamışlardır. Bu bibliyografyalardan bazılarının kapsadığı dönem görece kısa ise de kimileri oldukça uzun bir dönemin bir envanterini sunmaktadır.

Sonuç

Cemal Kafadar, on sene önce, 2009'da, ("Ben ve Başkaları"nın yayımlamasının üzerinden yirmi yıl geçmişken) "işin hoş tarafı bu tür örneklerin [ben-anlatıları] sanıldığı kadar nadir olmadığının artık farkına varılıyor" (Kafadar, 2010a: 23) demiştir. Ben de, bir başka çalışmada vurguladığım üzere (Karahasanoğlu, 2019: 284), aradan bir on yıl daha geçmişken, görünen malzemedan yola çıkarak, 2019 itibarıyla, Kafadar'ın savını destekliyorum.³⁶ Bu kanaat, "Batı'da var, bizde de var" gibi bir refleks yahut yerleşik bir oryantalist kabule, zoraki cevap yetiştirme gibi bir saikle, Uğur Tanyeli'nin deyimiyle bir "muhayyel yarış" (Fındıklı, 2017: 452) psikolojisi içinde ortaya konulmakta değildir. Batı'da üretilen kategorilere basitçe cevap verme kaygısı, tarihyazımımızın şüphesiz ana güzergahını belirleyemez, enerjimizin buraya sevkini makul karşılanamazsa da³⁷ dünya tarihyazımında mevcut bir tartışma/yaygın kabul söz konusu ise buna bir biçimde dahil olunmalıdır.³⁸ Yoksa "sürekli olarak eski metinlerin içinde

³⁶ Ben-anlatıları üzerine doktora tezini yazmakta olan Semra Çörekçi'nin önemli keşiflerinden de cesaret alıyorum. Mevcut tez başlığı: "A Methodological Approach to Early Modern Self-Narratives: Representations of the Self in Ottoman Context (1720s-1820s)," İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul. Tahmini tamamlanma tarihi: 2020.

Kafadar, alanda sürekli yeni keşifler yapılabileceğini bizzat tecrübe etmiştir: "İşte Avrupa'da yüzlerce eser var, bizde üç beş tane. Diyelim üç beş. İşte o üç beşi biz bir ortaya çıkaralım, değerlendirelim. Bunu yapmaya kalktığımızda o üç beş oluyor zaten 20, 30, 40, 50. Hakikaten öyle oluyor." (Safi, Bekar, Durgun, 2008: 71):

³⁷ Uğur Tanyeli, Mimar Sinan otobiyografileri üzerinden bu yollu kaygısını uzun uzadıya dillendirir:

"Bakın orada o varsa bizde de var. Onların bilmem kimi varsa bizim de İtri'miz var." Niye bunu söylemek zorundayız ki? Bunu karşılaştırarak nereye varabiliriz? Bu karşılaştırmanın varabileceği sonuç iki uçlu bir sonuç. Ya "Allah cezasını versin hiç benzemiyoruz" demektir ya da "yahu bakın görüyorsunuz biz de tıpkı onlar gibiyiz, sadece farklıyız." Bu ikisi de aynı derecede tarihyazımı bağlamında saçma sonuçlar üretmekten başka neye hizmet eder? Böyle bir soru sorulduktan sonra, buna ilginç bir cevap verme şansı kalmıyor ki. Sorunun kendisi kendi kendini cevaplıyor zaten. Onu söylemeye çalışıyorum. Ya yakınmayı sağlar ya da iç ferahlatmayı. İki yol da aynı toplumsal psikolojideki hırpalanmışlığa işaret eder. Şöyle olur: Biz onlar gibi miyiz? Hayır değiliz, zaten o yüzden geri kaldık. Bu Türkiye'de sayısız kere verilmiş bir cevap. Ya da tam tersine biz de aynen onlar gibiyiz, sadece orada bilmem ne kullanılırken, burada bilmem ne kullanılıyordu. Biz de entelektüel ürettik onlar da entelektüel ürettikler. Bizde de ünlü müzikçiler var onlarda da var... Her ikisi de sadece acıklı cevaplar. (Fındıklı, 2017: 452-453).

³⁸ Derin Terzioğlu'nun, Burckhardt'ın sunduğu şablona Osmanlı malzemesinin ne söyleyebileceğine ilişkin bir fikir yürütmesi için bkz. (Terzioğlu, 2003).

Avrupa'yla yarışır bir dehayı aramaya yönelik bir dedektiflik etkinliği" (Fındıklı, 2017: 447-448) olunmamalıdır elbette. Osmanlı tarihçilerinin Arap tarihyazımında güçlü bir şekilde ortaya konan birikimin (Reynolds, 2001)³⁹ benzerini sergilemeleri gerekmektedir. Osmanlı tarihçileri olarak henüz ben-anlatıları hususunda temel aşamada dahi bir mesafe katedilmiş değildir.⁴⁰ Yukarıda da temas ettiğim gibi, öncelikle yazma eser kütüphanelerindeki malzemenin bir envanteri çıkarılmalı, ardından bunlara dayalı monografik çalışmalar gerçekleştirilmelidir.

Osmanlı tarihyazımının uzun süre tecrübe ettiği en büyük noksanlardan birisi "tarihi insanlı yazmak" olmalıdır. Ben-anlatıları bu bakımdan gerçek bir boşluğu doldurma potansiyeline sahiptirler. İnsanın kendisini nasıl gördüğü yahut nasıl göstermek istediği ne kadar da değerlidir. Ben-anlatıları, insanın görmek/göstermek istediği kimliğinin/kişiliğinin takibine imkân vermesi yönüyle paha biçilemez kaynaklardır.

Kaynakça

- Akyıldız, O., Kara, H., ve Sagaster, B. (Ed.). (2007). *Autobiographical themes in Turkish literature: Theoretical and comparative perspectives*. Würzburg: Ergon.
- Aytaç, G. (1995). *Edebiyat yazıları III*. Ankara: Gündoğan.
- Aytaç, G. (1990). *Çağdaş Türk romanı üzerine incelemeler*. Ankara: Gündoğan.
- Aytaç, G. (1985). Kore'de dirilen şehit. *Millî Kültür*, S. 51, s. 43-44.
- Baggerman, A., Dekker, R. (2018). Jacques Presser, egodocuments and the personal turn in historiography. *The European Journal of Life Writing*, S. 7, s. 90-110.
- Beydilli, K. (2001). *Osmanlı döneminde imamlar ve bir imamın günlüğü*. İstanbul: TATAV.
- Burckhardt, J. (1974). Bireyin gelişmesi. *İtalya'da Rönesans kültürü*, cilt 1, çev. Bekir Sıtkı Baykal (2. baskı, s. 207-266). Ankara: Devlet.

³⁹ (Reynolds, 2001)'in önemine dikkatimi çeken Derin Terzioğlu'na teşekkür ederim.

⁴⁰ Burada iki mühim katkıyı vurgulamam gerekiyor ancak Ralf Elger ile Yavuz Köse editörlüğünde yayımlanan derleme, Osmanlı malzemesinin hacmini yeterince yansıtmıyor: (Elger ve Köse, 2010). Olcay Akyıldız, Halim Kara ve Börte Sagaster'in hazırladığı 16 makaleden oluşan derlemede ise Tanzimat öncesine ait yalnız bir makale bulunuyor. Bkz. (Akyıldız, Kara, Sagaster, 2017). Bu makalenin sahibi Derin Terzioğlu'dur. Bkz. s. 83-99.

- Burckhardt, J. (1944). The Development of the individual. *The Civilisation of the Renaissance* (s. 81-103). Oxford: Phaidon.
- Burckhardt, J. [t.y.]. Die Entwicklung des Individuums. *Die Kultur der Renaissance in Italien* (s. 97-123). Köln: Atlas Verlag.
- Burke, P. (1997). Representations of the self from Petrarch to Descartes. R. Porter (Edt.), *Rewriting the Self: Histories from the Renaissance to the Present* (s. 17-28). London: Routledge.
- Çeçen, H. (2006). haz. *Niyazi-i Mısri'nin Hatıraları*. İstanbul: Dergâh.
- Çeçen, H. (1992). *Niyazi-i Mısri'nin Hatıraları (İnceleme-Metin-Sözlük)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Dekker, R. (2002a). Jacques Presser's heritage: Egodocuments in the study of history. *Memoria y Civilization*, S. 5, s. 13-37.
- Dekker, R. (Ed.). (2002b). *Egodocuments and history: Autobiographical writing in its social context since the Middle Ages*. Hilversum: Verloren.
- Derin, F. Ç. (1959). Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin nesebi hakkında bir risale. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 14, s. 97-104.
- Elger, R., Köse, Y. (2010). *Many ways of speaking about the self: Middle Eastern ego-documents in Arabic, Persian, and Turkish (14th-20th century)* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Esen, N., Köroğlu E. (2006). *Merhaba ey muharrir! Ahmet Mithat üzerine eleştirel yazılar*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Faroqhi, S. (2007). Ein Istanbuler Derwisch des 17. Jahrhunderts, seine Familie und seine Freunde: Das Tagebuch des Seyyid Hasan. Kaspar von Greyerz (Edt.), *Selbstzeugnisse in der Frühen Neuzeit: Individualisierungsweisen in interdisziplinärer Perspektive* (s. 113-126). Munich: De Gruyter Oldenbourg.
- Fazlıoğlu, İ. (2018). Sûreti ile sîreti arasında Akif Emre. *Düşünen Şehir*, S. 6, s. 104-107.
- Fındıklı, E. B. (Ed.). (2017). *Toplumsal hafıza, mimarlık, tarih ve kuram: Uğur Tanyeli ile söyleşi*. İstanbul: Everest.

- Filan, K. (2011). *XVIII. Yüzyıl günlük hayatına dair: Saraybosnalı Molla Mustafa'nın mecmuası*. Saraybosna: Connectum.
- Filan, K. (1999). *Başeski Şevkî Molla Mustafa: Rûz-nâme: Metin-Sözlük-İnceleme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gökyay, O. Ş. (1985). Sohbetname. *Tarih ve Toplum*, S. 14, s. 56-64.
- Gölpınarlı, A. (1972). Niyâzî-i Mısırî. *Şarkiyat Mecmuası*, S. 7, s. 183-226.
- Greyerz, K. von. (2010). Ego-Documents: The last word?. *German History* 28: 3, s. 273-282.
- Greyerz, K. von. (Ed.). (2007). *Selbstzeugnisse in der Frühen Neuzeit: Individualisierungsweisen in interdisziplinärer Perspektive*. Munich: De Gruyter Oldenbourg.
- Herzog, C., Wittmann, R., ed. (2018). *"Istanbul" – "Kushta" – "Constantinople": Narratives of Identity in the Ottoman Capital, 1830-1930*. London: Routledge.
- Işıközlü, F. (1973). Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yeni bulunmuş olan ve Sadreddin Zâde telhisî Mustafa Efendi tarafından tutulduğu anlaşılan H. 1123 (1711)-1148 (1735) yıllarına ait bir Ceride (Jurnal) ve Eklentisi. *7. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt 2 (s. 508-534). Ankara: TTK.
- İpşirli, M. (2018). Osmanlı Vekâyinâme Müelliflerinin Eserlerinde Kendileri Hakkında Verdikleri Bilgilerin Otobiyografik Değeri (XVI-XVII. Asırlara Ait Misaller). *XVII. Türk Tarih Kongresi*, cilt: IV/I (s. 1-16). Ankara: TTK.
- Jancke, G. (2002). *Autobiographie als soziale Praxis: Beziehungskonzepte in Selbstzeugnissen des 15. und 16. Jahrhunderts im deutschsprachigen Raum*. Köln: Böhlau.
- Kafadar, C. (2010a). Giriş. *Kim var imiş biz burada yoğ iken* (3. baskı, s. 13-27). İstanbul: Metis.
- Kafadar, C. (2010b). Ben ve başkaları: On yedinci yüzyıl İstanbulu'nda bir dervişin güncesi ve Osmanlı edebiyatında birinci ağızdan anlatılar. *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken* (3. baskı, s. 39-71). İstanbul: Metis.
- Kafadar, C. (1989). Self and others: The diary of a dervish in seventeenth century Istanbul and first-person narratives in Ottoman literature. *Studia Islamica*, S. 69, s. 121-150.
- Karahasanoğlu, S. (2019). "Ben-Anlatıları." M. Y. Ertaş (Edt.) *Tarih Bilimi ve Metodolojisi* (s. 282-284). İstanbul: İdeal Kültür.

- Karahasanoğlu, S. (2013). *Kadı ve günlüğü: Sadreddinzade Telhisî Mustafa Efendi günlüğü (1711-1735) üstüne bir inceleme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Karant-Nunn, S. C. (2018). *The Personal Luther: Essays on the reformer from a cultural history perspective*. Leiden: Brill.
- Kellner-Heinkele, B. (2001). Bir Osmanlı kadısının Girit'te çektiği çileler. Elizabeth Zachariadou (Edt.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, çev. Gül Çağalı Güven, Saadet Öztürk (s. 200-208). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Kellner-Heinkele, B. (1999). Tribulations of an Ottoman Kadi in Crete. Elizabeth Zachariadou (Edt.), *Natural Disasters in the Ottoman Empire* (s. 185-192). Rethymnon: Crete University.
- Kellner-Heinkele, B., Kayı, K. (1999). A season in Crete: Hafız Nuri's *divan* as a source for life in the periphery during the Tanzimat Period. *Archivum Ottomanicum*, S. 17, 1999, s. 5-75.
- Kırmızı, A., Uğur, Y., Ceylan, E., Börekçi, G., Şakul, K. (2010). Cemal Kafadar ile dünyada Türk tarihçiliği üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 8: 15, s. 393-424.
- Koçyiğit, Ö. (2016). *Kabudlu Mustafa Vasfi Efendi, Tevârîh (Analysis-Text-Maps-Index-Facsimile)* Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Krusenstjern, B. von. (1997). *Selbstzeugnisse der Zeit des Dreißigjährigen Krieges: beschreibendes Verzeichnis*. Berlin: Akademie Verlag.
- Lekesiz, Ömer. (1999). *Yeni Türk Edebiyatında Öykü 3*. İstanbul: Kaknüs.
- Matthews, W. (1950). *British Diaries: An annotated bibliography of British diaries written between 1442 and 1942*. Berkeley: University of California.
- Matthews, W. (1945). *American Diaries: An annotated bibliography of American diaries written prior to the year 1861*. Berkeley: University of California.
- Neumann, C. K. (2006). Bir bilim adamının biyografisini yazmanın imkânları ve imkânsızlıkları. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* 3, s. 273-284.
- Niyazioğlu, A. (2017). *Dreams and lives in Ottoman Istanbul: A seventeenth-century biographer's perspective*. London: Routledge.

- Öztürkçü, İ. (2018). *İbnülemin'in rüyaları*. İstanbul: Dergâh.
- Özyer, N. (1994). *Edebiyat üzerine*. Ankara: Gündoğan.
- Paperno, I. (2004). What can be done with diaries? *The Russian Review*, S. 63, s. 561-573.
- Parmaksızoğlu, İ. (1953). Bir Türk kadısının esaret hatıraları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 5: 8, s. 77-84.
- Paul, E. ve C., çev. (1921). *A young girl's diary*, prefaced with a letter by Sigmund Freud. New York: Thomas Seltzer.
- Reynolds, Dwight F. (Ed.). (2001). *Interpreting the self: Autobiography in the Arabic literary tradition*. Berkeley: University of California.
- Safi, P., Bekar, C., Durgun, F. (2008). Prof. Dr. Cemal Kafadar ile Söyleşi: Osmanlı tarihçiliğinin daha zevkli, daha heyecanlı, ama çok daha zor bir dönemine giriyoruz. *Kılavuz*, S. 48, s. 65-85.
- Sajdi, D. (2017). *Şamlı Berber: 18. yüzyıl Biladü'ş-Şam'ında yeni okuryazarlık*, çev. Defne Karakaya. İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Sajdi, D. (2003). A room of his own: The 'history' of the barber of Damascus (fl. 1762). *The MIT Electronic Journal of Middle East Studies*, S. 3, s. 19-35.
- Samuk, R. (2006). *Scheichülislam Feyzullah Efendi und seine autobiographie* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Freie Universität Berlin, Berlin.
- Sarıcaoğlu, F. (2002). Kâtib Çelebi'nin otobiyografileri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 37, s. 297-319.
- Schulze, W. (1996). "Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte? Vorüberlegungen für die Tagung 'Ego-Dokumente'," W. Schulze (Edt.), *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte* (s. 11-30). Berlin: Akademie Verlag.
- Tartakovskii, A. G. (1991). *Russkaia memuaristika XVIII–pervoi poloviny XIX v.* Moscow: Nauka.
- Tersch, H. (1998). *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (1400-1650): eine Darstellung in Einzelbeiträgen*. Köln: Böhlau.

- Terzioğlu, D. (2003). Modern bireyin peşinde Rönesans: Avrupa'da ve Doğu'da otobiyografik metinler. *Toplumsal Tarih*, S. 116, s. 80-83.
- Terzioğlu, D. (2002). Man in the image of God in the image of the times: Sufi Self-Narratives and the diary of Niyazi-i Misri (1618-94). *Studia Islamica*, S. 94, s. 139-165.
- Terzioğlu, D. (2001). Tarihi insanlı yazmak: Bir tarih anlatı türü olarak biyografi ve Osmanlı Tarihyazıcılığı. *Cogito*, S. 29, s. 284-296.
- Terzioğlu, D. (1999). *Sufi and dissident in the Ottoman Empire Niyazi-i Mısri (1618-1694)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Harvard University, Boston.
- Thomas, K. (2006). New ways revisited: How history's borders have expanded in the past forty years. *The Times Literary Supplement*, 13 October, s. 3-4.
- Turan, A. N. (Ed.). (2009). *Gezgin ve bilgin İlber Ortaylı'yı tanımak*. İstanbul: Paradigma.
- Türek, A., Derin, F. Ç. (1970). Fezullah Efendi'nin kendi kaleminden hal tercümesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 24, s. 69-92.
- Türek, A., Derin, F. Ç. (1969). Fezullah Efendi'nin kendi kaleminden hal tercümesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 23, s. 205-218.
- Ulbrich, C., Wittmann, R. (Ed.). (2015). *Fashioning the self in transcultural settings: The uses and significance of dress in self-narratives*. Würzburg: Ergon Verlag.
- Ulbrich, C., Medick, H., Schaser, A. (Ed.). (2012). *Selbstzeugnis und person: Transkulturelle perspektiven*. Köln: Böhlau.
- Ulbrich, C., Greyerz, K. von, Heiligensetzer, L. (Ed.) (2015). *Mapping the 'I'. Research on self narratives in Germany and Switzerland*. Leiden: Brill.
- Wirtz, P. (2017). *Depicting the late Ottoman Empire in Turkish autobiographies: Images of a Past World*. London: Routledge.
- Yüksel, H., çev. (1995). Şeyh Ahmet El-Bedirî El-Hallâk. *Berber Bedirî'nin günlüğü, 1741-1762: Osmanlı taşra hayatına ilişkin olaylar*. Ankara: Akçağ.
- Zilfi, M. C. (2002). Bir müderrisin günlüğü: Osmanlı biyografi çalışmaları için yeni bir kaynak (çev. Selim Karahasanoğlu). *Doğu Batı*, S. 20, s. 184-194.

Zilfi, M. C. (1977). The Diary of a müderris: A new source for Ottoman biography. *Journal of Turkish Studies*, S. 1, s. 157-174.